

Brieven uit gekaapte schepen

Waar bleven de limmetjes?

Hilde Pach

In het archief van de Engelse admiraliteit liggen 40.000 brieven die tussen 1650 en 1815 van en naar Nederland gezonden zijn. Ze zijn nooit op hun bestemming aangekomen. De Nederlandse schepen waarmee ze vervoerd werden, zijn door Engelsen gekaapt, waarbij de lading in beslag genomen werd. Een klein deel van de brieven is in het Jiddisj geschreven.

Tot in de negentiende eeuw kon een land dat in oorlog was, een schipper het recht geven om vijandelijke schepen buit te maken. De eigenaar van een schip vroeg bij de overheid een kaperbrief aan waarin onder meer stond welke schepen van welke landen mochten worden veroverd. Als hij aan bepaalde eisen voldeed, kreeg hij toestemming om tegen betaling van een borgsom een schip uit te rusten en een bemanning te zoeken. Het kaperschip voer uit om een of meer schepen te veroveren en bracht die naar zijn thuishaven. Vervolgens moest worden vastgesteld of de kaping volgens de regels was verlopen. Als dat het geval was, werd de buit verdeeld tussen de eigenaar van het schip en de opvarenden.

Omdat er vroeger altijd wel ergens een oorlog woedde, was de kaapvaart wijdverbreid, zowel in Europa als daarbuiten. Ook de Nederlanders hebben veel geld verdiend aan de kaapvaart. In principe werden alleen schepen aangevallen van landen die daadwerkelijk bij een oorlog betrokken waren, maar vanaf de achttiende eeuw werd dit principe steeds vaker losgelaten en werden neutrale Nederlandse schepen ook het slachtoffer van Engelse kapers.

Sailing Letters

In Engeland stelde het *High Court of Admiralty* vast of de kaping rechtmatig was. De juridische afhandeling nam vaak maanden in beslag. De

aan boord aanwezige scheepspapieren dienden als bewijsmateriaal en werden daarom opgeslagen in het archief van de Admiralty. Daarbij maakte men geen onderscheid tussen officiële documenten en persoonlijke brieven van particulieren. Zo belandden tienduizenden brieven van buitenlandse schepen in het archief, om er nooit meer uit te komen. Totdat onderzoekers aan het eind van de twintigste eeuw er belangstelling voor gingen tonen.

Een paar jaar geleden is een groep Nederlandse onderzoekers begonnen met de inventarisatie van de Nederlandse brieven in de collectie, die tegenwoordig bewaard wordt in The National Archives in Kew bij Londen. Het project *Sailing Letters* wordt gecoördineerd door de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Journalist en historicus Roelof van Gelder schreef een rapport over de Nederlandse brieven.³⁰ Van Gelder zocht voor het magazine *M* van *NRC Handelsblad* ook een aantal bijzondere brieven uit en vertaalde ze. Onlangs zijn die, aangevuld met andere, gebundeld in *Zeepost*.³¹

In zijn rapport refereert Van Gelder kort aan Jiddisje brieven in de collectie. Volgens hem zou het gaan om brieven van joodse families in Amsterdam naar Londen omstreeks 1795. Taalkundige Ewoud Sanders heeft in het archief Jiddisje brieven met de door Van Gelder genoemde inventarisnummers (HCA 32/606) opgezocht en gefotografeerd. Op zijn verzoek heb ik deze brieven gelezen.

Behalve negen Jiddisje brieven waren er ook drie Nederlandse brieven bij. Anders dan Van Gelder in zijn rapport meldt, zijn zowel de Jiddisje als de Nederlandse brieven verstuurd van Curaçao naar verschillende plaatsen in Nederland, en dus niet van Amsterdam naar Londen.

Zes van de negen Jiddisje brieven zijn kort en zakelijk. Ze zijn in 1758 door dezelfde persoon verstuurd naar Den Haag en Amsterdam. Deze laat ik in dit artikel buiten beschouwing. De andere drie zijn uitvoeriger. Al lezende kwam ik erachter dat ze eveneens door één persoon geschreven zijn en naar elkaar verwijzen. Alle geadresseerden wonen in Den Haag. Uit de inhoud en de adressering blijkt dat de brie-

³⁰ Zie: <http://www.kb.nl/sl/literatuur.html>.

³¹ Roelof van Gelder, *Zeepost*. Atlas, Amsterdam 2008.

ven in februari 1803 tegelijk meegegeven zijn met het schip De Vrouw Maria van kapitein M. Jansen of Janssen, dat van Curaçao naar Rotterdam voer.

Touwtje

De eerste brief die ik las, heeft als datering:

ב"ה קוראסויה יום ו' ... ק' שבת תקס"ג לפק

Vrijdag 20 sjevat 5563 dus, ofwel 12 februari 1803. De datering is moeilijk te lezen, doordat er een gaatje in zit met een touwtje erdoor, mee de brieven in het archief bij elkaar zijn gebonden. De ק lijkt de laatste letter van een afkorting, wellicht iets met ש"ק, שבת קדוש, heilige sjabbat. Waarschijnlijk is de brief kort voor het ingaan van de sjabbat geschreven. Dat hij *op* sjabbat is geschreven, lijkt uitgesloten, gezien de inhoud.

De geadresseerde wordt zeer beleefd bejegend, onder meer met Hebreeuwse termen als האלוי הקצין, in modern Hebreeuws aanduidingen voor officiers in het leger, maar in deze context eretitels voor geleerde en aanzienlijke heren. Zijn Hebreeuwse naam luidt Meïr Katz (een afkorting van *kohen tsedek*); in het dagelijks leven heet hij volgens de envelop Meyer Hartog, wonende in het Paddemoes no. 56 in Den Haag.

De brieveschrijver is duidelijk een ontwikkeld man, zowel in joodse als in algemene zin. Zijn zinnen lopen goed en hij gebruikt veel Hebreuws, niet alleen voor de obligate beleefdheidsformuleringen en uitdrukkingen zoals שי' (שיחיה, 'moge hij leven', dat standaard vermeld wordt achter elke persoon in de brief), maar ook voor gewone woorden midden in een verder Jiddisje zin. Hij begint zijn brief bijvoorbeeld zo:

זה ק' שבועות דש משם פֿררייזט בין אונ' אלזויה אין אללי דיא צייט
עש פלעזיהר

ניט גהאט אדוני ידידי שי' צו זעהן, אויסר דש איין מאהל אין
ענגעלאנד בריב

מידו החמה ערהלטן האבי, וועלכש מיר לנחת גדול וואהר, נאך
ענגענהמר זולטי

עש מיר אבר זיין אייניגע גוטי צייטונגן ממך לע"ע [לעת עתה] צו
בקומן, האבי וועהרנדי
דיא צייט דש מענגעלאנד וועך בין קיין צייל אודר צייטונג פון מיין
פאמיליע
און גוטי פריינד גהאט

Het is twintig weken geleden dat [ik] daarvandaan afgereisd ben
en zo al die tijd het plezier
niet gehad heb meneer mijn vriend moge hij leven te zien, behal-
ve dat [ik] eenmaal in Engeland [een] brief [of brieven]
uit zijn warme hand ontvangen heb, dat mij een groot plezier
was, nog aangenamer zou
het mij echter zijn enige goede berichten van u momenteel te krij-
gen, heb gedurende
de tijd dat [ik] uit Engeland weg ben geen regel of bericht van
mijn familie
een goede vrienden gehad.

Uit deze passage blijkt dat het Jiddisj van de briefschrijver sterk ge-
kleurd is door het Duits, zoals begin negentiende eeuw gebruikelijk was
in ontwikkelde joodse kringen. Dat geldt zowel voor de spelling: zie de
he in mahl en *plezihr*, de woordkeus: *wehrende*, als voor de grammatica:
hij gebruikt vaak de onvoltooid verleden tijd, *wahr*, terwijl het Jiddisj
alleen de voltooid tegenwoordige tijd kent. Toch is het geen Duits in
Hebreeuws schrift; daarvoor neemt het Hebreeuws een te prominente
rol in, en verder bevat de tekst typisch Nederlandse elementen als *es*
plezihr voor 'het plezier', en *das me-Engeland weg bin* (let ook op het He-
breeuwse voorzetsel *me-*, 'uit', dat opduikt in de Jiddisje zin).

Hitte

Uit de inhoud van de passage kunnen we opmaken dat het niet zo best
gesteld was met de postbezorging tussen Nederland en Curaçao. Moge-
lijk waren de brieven van de dierbaren van de briefschrijver eveneens
aan kapers ten prooi gevallen.

In het vervolg vertelt de briefschrijver dat hij gezond is, zij het enigszins
verzwakt door de hitte. Hij hoopt kort na Pesach terug naar huis te

gaan (עיר מולדתי), אל, naar mijn geboortestad), want met de handel is het niet veel, en hij heeft grote uitgaven. Als hij geen problemen met het kasjroet tijdens Pesach verwachtte op de boot, zou hij het liefst zelfs al voor Pesach vertrekken. Hij schrijft alles, zo zegt hij, heel uitvoerig aan de dierbare dochter מערלה van de geadresseerde. Verder doet hij de hartelijke groeten aan alle andere dochters en zoons. Hij ondertekent met een naam die ik aanvankelijk niet kon ontcijferen: Sjmoeël ...

Blijkbaar heeft Sjmoeël dus ook een brief geschreven aan een zekere Merla. Inderdaad bevindt zich in het pakketje dat ik van Ewoud Sanders ontving ook een briefje, geschreven op 10 adar 5563, 4 maart 1803, met de volgende aanhef:

ליבע, גבענשטי אונ' טרייאה פריינדין מערלה שתח' עמ"ש³² אמן

Lieve, gezegende en tr[ouwe vrie]ndin Merla dat zij leve tot honderd jaar amen

Deze brief heeft dezelfde ondertekening als de eerder besproken brief. Hij begint zo:

מיין הוללענדשי בריף איזט פערטיג גוועזן אום צו פרייזן, איך
וואלט דיא פרזיגלן, דא בקומי
איך דיא צייטונג דש איין הוללענדשי Vlag אין גזיכט איזט, קיינר
איילטי מעהר נאך
זע אוהפר וויא איך, איך זאהי עש, מיין הערץ פראנגטי דיא בריף פון
מיין הערץ צו
לעהזן

Mijn Hollandse brief was klaar om op reis te gaan, ik wilde hem verzegelen, toen kreeg ik het bericht dat er een Hollandse *Vlag* in zicht was, niemand snelde meer naar de zeeoever dan ik, ik zag het, mijn hart verlangde de brief van mijn hart te lezen

³² שתחיה עד מאה שנה.

Blijkbaar is Merla Sjmoeëls vriendin of verloofde, en is Meyer Hartog, de geadresseerde van de eerste brief, zijn aanstaande schoonvader. Er bleek inderdaad een brief aan boord te zijn van Merla, schrijft Sjmoeël, meegenomen door een vriend. Hij heeft geen tijd meer om deze nieuwe brief te beantwoorden, noch om een andere vriend, *אוניו פריונד ר' מת'ת*, te schrijven onder Merla's couvert, want het is vrijdag, hij heeft nog veel te doen, en de brievenzak sluit tegen de middag, maar volgende week woensdag vertrekt er weer een schip, en daarmee zal hij een grote joodse (= Jiddisje) brief meegeven - *איינ גראהסי יודישע בריף* -.

Driehoekje

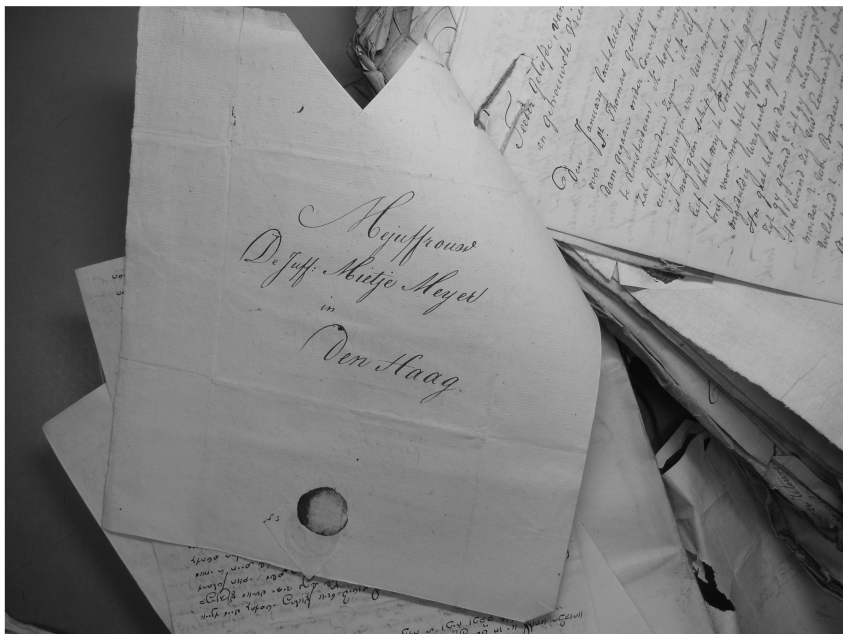
Opvallend is dat de stijl van de brief aan Merla heel anders is dan die aan haar vader. Behalve wat vaste formules bevat hij nauwelijks Hebreuws. In plaats daarvan gebruikt Sjmoeël af en toe een Nederlands woord. Naast *Vlag* heeft hij het ook over iemand die *גינג Boord פון*.

Midden boven is een driehoekje uit de brief geknipt, waardoor enkele woorden niet te lezen zijn. Een andere foto laat de achterkant van dezelfde brief zien, waaruit blijkt dat hij als envelop heeft gediend voor een of meer andere brieven (kant en klare enveloppen waren begin negentiende eeuw nog niet gebruikelijk). Het hoekje is blijkbaar losgeknipt om de verzegelde brief te openen. De adressering luidt: 'Mejuffrouw De Juff: Mietje Meyer in Den Haag'.

Sjmoeël spreekt over een 'Hollandse brief' die hij eerder had geschreven. Dat was voor mij aanleiding om te kijken naar de drie Nederlandse brieven, die ik aanvankelijk terzijde had gelegd. Twee van de drie hebben zo te zien geen enkele relatie met de andere brieven van Sjmoeël, maar de derde is gericht aan:

Teeder geliefde, van mijn hart beminde en getrouwste vriendin
מערהלת' עמ"ש אמן

Het is een epistel van acht pagina's, gedateerd op 7 februari 5563. Hij is ondertekend door Samuel Boas, waarmee de onleesbare krabbel op de Jiddisje brieven ook verklaard is. Hij schrijft Merla, die hij meestal bij haar Nederlandse naam Mietje noemt, hoezeer hij naar haar verlangt en

De buitenkant van de brief aan Merla die als envelop diende. Onderaan is het uitgesneden driehoekje met het zegel erop te zien.

vertelt haar wat hij zoal beleeft op Curaçao. Ook spreekt hij herhaaldelijk zijn vertrouwen in God uit en spoort hij ook zijn Mietje aan op God te vertrouwen.

Pakhuis

Zijn Nederlands maakt een volstrekt natuurlijke indruk; alleen joodse begrippen en namen schrijft hij soms met Hebreeuwse letters. Het bevalt hem niet erg op Curaçao, zoals hij ook al aan haar vader schreef: te warm, te duur, er heerst veel ziekte, je ziet er 'niets anders dan zwarte, geele en bruine gezigten', en bovendien is er niets te beleven, 'geen divertimento der waereld'. Overdag is hij 'in het Pakhuys', en 's avonds zit hij thuis op zijn logeeradres. Zijn gastheer is een voorname jood met wie hij het zeer goed kan vinden. Ze 'discoureeren' of lezen wat, en:

Voor het overige kome ik in de Curacaosche gezelschappen die zeer voor het drinken geschikt zijn niet, ik onthoude my daar van, schoon ik wel verzorgt worde.

Aan het eind van de brief staat een latere toevoeging van een halve pagina, van 20 februari, die zo begint:

Er is nog geen schip gekomen, derhalven ben ik zonder tijding van uw mijn schat

En blijkbaar heeft Sjmoeël dus ook nog geen gelegenheid gehad zijn eigen brief te verzenden. In dit naschrift geeft hij uitvoerige instructies over 'een vaatje limmetjes' (citroentjes) dat hij voor haar wil meegeven met de kapitein. Hij sluit een kwitantie bij om ze op te halen, maar ze moet wel informeren of het niet aan het 'fruit comptoir' moet worden aangegeven. En het spreekt wel vanzelf dat ze er ook wat van zal geven aan 'onze vriend ר' מת'ת', voor wie hij tevens, zo schrijft hij elders in de brief, een brief bijsluit, net als een 'voor uw geëerde vader broeders en zusters'. Deze laatste is waarschijnlijk de eerste brief die hier besproken is, en de brief voor 'onze vriend ר' מת'ת', ten slotte, maakt ook deel uit van het pakket Jiddisje brieven.

Vaderfiguur

ר' מת'ת' heet op zijn Hollands 'De Heer M.G. Rekkendorp in Den Haag', volgens de envelop. Er staat in Hebreeuwse letters iets bij gekrabbeld:

לידידי הרוץ [?] המפורסם
כ"ה מת'ת צבי שי' שץ
ונאמן דק"ק האג

Aan mijn vermaarde vriend die rechtvaardigheid najaagt³³,
de eerwaarde³⁴ heer Mattes³⁵ Tsvi, moge hij leven, voorzanger³⁶
en bestuurder van de Joodse Gemeente Den Haag

³³ De naam van ר' מת'ת' wordt vaak gevolgd door een moeilijk leesbaar epitheton, dat wellicht gelezen moet worden als de afkorting הר' צ, ofwel: הרוץ צדקה.

³⁴ כ"ה is de afkorting van כבוד הרב, eigenlijk een aanspreekvorm voor een rabbijn, maar veel voorkomend als beleefdheidsvorm in brieven.

³⁵ מת'ת' is waarschijnlijk een afkorting van מתיתיהו.

³⁶ שליח ציבור is een afkorting van ש"ץ.

Zo te zien is Reb Mattes dus een eerbiedwaardig persoon in de joodse gemeenschap in Den Haag, en wellicht geldt dat ook voor de andere spelers in dit verhaal. Bekend is dat de familie Boas een vooraanstaande rol speelde in het joodse leven in Den Haag. Helaas heb ik nog geen gelegenheid gehad om hier nader onderzoek naar te doen. In elk geval blijkt uit de brief van Sjmoeël dat er sprake is van een hechte vriendschap, waarbij Reb Mattes een vaderfiguur is voor Sjmoeël. Hij noemt hem in zijn brief: הערציגער פריינד און צווייטר פאטער.

Net als in de brief aan zijn aanstaande schoonvader etaleert Sjmoeël hier zijn kennis van het Hebreeuws. Omdat hij in deze brief nog uitgebreider dan in de brief aan Mietje vertelt over zijn belevenissen op Curaçao en vooral omdat hij zo'n mooie beschrijving geeft van de gang van zaken op het eiland, zal ik een groot deel van deze brief citeren en vertalen.

1

נון ליבר ר' מת'ת שת' עמ"ש, המכסה אני מאתו את אשר אני
עושה,³⁷ איך מוזי לידידי שי'
נון ערצעהלן וויא עש היר געהט, וויא איך מיין לעהבן פרברענגי,
וכלי,
קודם כל זעהט מען כאן ניקס אנדרשט אלש שווארצי, ברויני און'
געהלי מענשן, לויטר
פנים חלשות, וואש דיא בלאנקן אן געהט, דא פינד מאן אנשים
יראים ושלמים
אבר ווייניג דיא תורה קענן, אייניגע זיין דא דיא זיך בעמיהן עטוואש
צו וויסן,
ברוב הקהלה איזט פרום, אויך כמה וכמה ניימאדישע, מיט וועלכי
איך מיר
ב"ה ניט אויף הלטי, פערמיטיהרע עש אויך אן ליבכי³⁸ שי' ניט,
בבה"כ³⁹ געהט עש

³⁷ Verwijzing naar Genesis 18: 17.

³⁸ Klaarblijkelijk een ondergeschikte; misschien zijn neef Lion, naar wie hij verwijst in de Nederlandse brief aan Merla/Mietje.

³⁹ Onbekende afkorting; moet iets betekenen als 'in het algemeen'.

צו וויא בייא דיא אלטי ספרדים, גשווינד אוהרן, אונ' לאנג
 קומפלימענטן מאכן
 און ש"ק⁴⁰ איזט דיא שול ערשט אום 12 אוהר פערטיג, עש מקום
 איזט זעהר
 מיזעראבל, זעלבשט בייא טאג קען מען זיך ניט גנוג אין אכט נעמן
 לויטר אן
 גוואקסענע שטיין, דיא מדינה איזט לויטר הרים וגבעות, איך קען עש
 לידידי
 שי' ניט בעסר מדמה זיין אלש בייא דאָרמאָגן אודר דיִפּנויא,⁴¹
 בקיצור הדבר
 לאַסדויןן וואו וויר צווייא וואול מיט איין שעהס זיין גוועזן איזט
 שענער אונ' זויבר, אמוזעמענטן זיין היר גאהר קיינע, זעלבשט קיין
 קאפיע
 הויז, פערנער רעגוליהרט זיך איינס נאך עש אנדרי, יקרות גדול בכל
 מיני
 מאפלים, אלש בשר ט"ו בש,⁴² פר כ"ד בש ירקות איזט בדוחק גנוג
 אום זוף פר איין מענש צו קאכען, לחם איזט בזול, כה"ג⁴³ פירות
 וועלכי עקסטרא גוהט אונ' אנגעעהם זיין, טובים הם למאכל, ותאוה
 הם לעיניים
 גם נחמד העץ למראה,⁴⁴ אבר מען מוז זיך אין אכט נעמן ניט צו פיל
 צו
 עססן, צווייא פארנעהמי גאססן זיין כאן, איינע הייסט דיא ברייטי
 גאס
 דיזע פרגלייך איך בייא דיא גאס וואו ידידי שי' וואונט, דיא אנדרי
 הייסט דיא העררן גאס, דיזע פרגלייך איך בייא עש פאדעמוהס,⁴⁵
 פערנר זיין דיא אנדרי גאססן זויא ברייט דש קיין צווייא מענשן נעבן
 אזאמן קענן געהן, פיל דרעק אונ' מודער, שטאנק קיין גברעק,
 איך קען אללי דיא מעלות ניט שרייבן, אם יזכני ה' לראותו במהרה

⁴⁰ שבת הקודש.

⁴¹ Dormagen en Diepenau: plaatsen in Duitsland.

⁴² stuiver.

⁴³ כהאי גוונא, op die manier.

⁴⁴ Verwijzing naar Genesis 2:9 en 3:6 over de bomen in het paradijs met heerlijke vruchten.

⁴⁵ Buurtje in Den Haag (met smalle straatjes) waar Meyer Hartog woonde.

ווירדי זולכש פא"פ⁴⁶ [= פה אל פה] ערצעהלן,
 מיין לעהבנס אהרט פרברענגי אויף פולגנדי אהרט
 בבוקר שטעהי אויף אום 6 אוהר, תומ"י⁴⁷ תפילת שחרית, אחר זה
 שיעור קבוע,
 דען עטוואס עססן, איין פיף טובאק רויכן, אום 8 אוהר געהי איך אין
 פאק
 הויז, דא טוהי מיינה [?] אפעהרן וויא וואהל מיט סחורות אלש
 שרייבערייא
 אום 1 אוהר מיטטאג עססן, אחר זאת בכל יום ויום אני אומר
 תהלים

2
 ומעמדות, אום 3 אוהר ווידר נאך עש פאקהויז עד 5 אוהר, ואז געהי
 לביתי,
 או אצל אחד מן מייני גוטי פריינד, ובבואי לביתי, מאכי מיר קומאהד,
 לעהני איין
 ביסכי בספר חובת הלבבות או בספר אחר, אום 9 אוהר נאכט עססן,
 אום 10 אוהר אין דיא האַנגמאט, איך ברויכי לגמרי קיין בעט גצייג,
 זעלבשט קיין
 קאפ קיססן וועגן דיא חמימה, דיא האנגמאטטן זיין גוט אין צו
 שלאָפן,

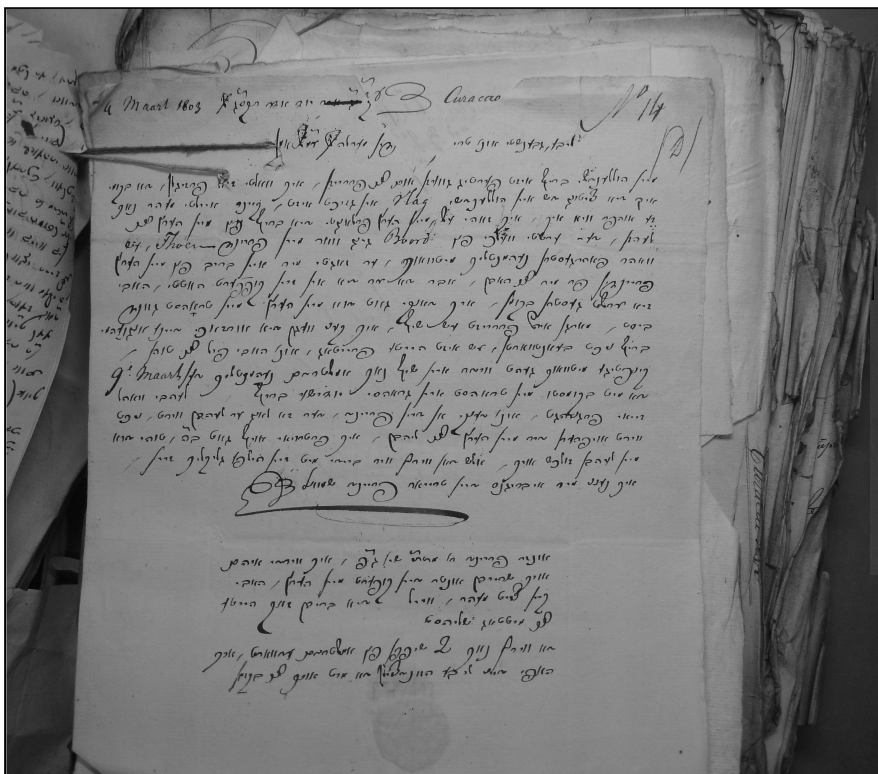
p.1

Nu lieve Reb Mattes, dat u moge leven tot honderd jaar, waarom
 zou ik voor hem geheimhouden wat ik van plan ben, ik moet
 mijn vriend moge hij leven
 nu vertellen hoe het hier gaat, hoe ik mijn leven doorbreng, enzo-
 voorts,
 allereerst ziet men hier niets anders dan zwarte, bruine en gele
 mensen, louter
 zwakke gezichten, wat de blanken aangaat, men vindt hier goede,
 godvrezende mensen

⁴⁶ פה אל פה, van mond tot mond.

⁴⁷ תיכף ומיד, onmiddellijk.

maar weinig die Tora kennen, er zijn er enkelen die hun best
doen om iets te weten,
is de gemeente vroom, er zijn ook een paar nieuwerwetse, met
wie ik me
goddank niet ophoud, permitteer in meerderheid het ook Liefje
dat hij leve niet, in het algemeen gaat het
toe zoals bij de oude Sefardiem, snel bidden, en lang complimen-
ten maken
en op de heilige sjabbat is de sjoel pas om twaalf uur klaar, de
plek is zeer
miserabel, zelfs bij dag kan men zich niet genoeg in acht nemen,
louter aan-
gegroeide steen, het land is louter bergen en heuvels, ik kan het
voor mijn vriend
moge hij leven niet beter vergelijken dan met Dormagen en Die-
penau, om kort te gaan,
Loosduinen, waar wij beiden wel met een sjees zijn geweest, is
mooier en schoner, amusement is hier helemaal niet, zelfs geen
koffie-
huis, verder regelt zich het ene naar het andere, grote duurte in
allerlei
duistere zaken, als vlees vijftien stuiver, voor 24 stuiver groenten
is ternauwernood genoeg
om soep voor één mens te koken, brood is goedkoop, vruchten
eveneens,
die extra goed en aangenaam zijn, ze zijn goed om te eten, en een
lust voor het oog
en de boom ziet er ook aantrekkelijk uit, maar men moet zich in
acht nemen om niet te veel te
eten, er zijn hier twee voorname straten, de een heet de Brede-
straat,
die vergelijk ik met de straat waar mijn vriend moge hij leven
woont, de andere
heet de Herenstraat, die vergelijk ik met het Paddemoes,
verder zijn de andere straten zo breed dat geen twee mensen
naast

De brief aan Merla met het uitgesneden driehoekje midden boven. Het woord 'Curacao' en de Hebreeuwse letters בְּעַיִן staan op de Nederlandse brief die eronder ligt.

elkaar kunnen lopen, veel drek en modder, aan stank geen gebrek,
 ik kan alle deugden niet beschrijven, als de Eeuwige het mij vergunt hem [= mijn vriend] spoedig te zien,
 zal ik zulks van mond tot mond vertellen.
 Mijn dagelijks leven breng ik op de volgende manier door:
 's ochtends sta ik op om zes uur, onmiddellijk het ochtendgebed,
 daarna het vaste Toragedeelte,
 dan iets eten, een pijp tabak roken, om acht uur ga ik naar het pak-
 huis, daar doe ik mijn affaires (zaken) zowel met verkoop als schrijverij,

om een uur middageten, daarna zeg ik elke dag psalmen

p. 2

en maamadot, om drie uur weer naar het pakhuis tot vijf uur, en dan ga ik naar mijn huis, of bij een van mijn goede vrienden, en als ik thuiskom, maak ik het me gemakkelijk, lees een beetje in het boek *Chovat halevavot*, of in een ander boek, om negen uur nachtetten, om tien uur in de hangmat, ik heb helemaal geen beddengoed nodig, zelfs geen hoofdkussen, vanwege de warmte, hangmatten zijn goed om in te slapen.

Hierna vertelt Sjmoeël over zijn aardige gastheer, over de moeizame handel en zijn plannen om terug naar Nederland te gaan. Nadat hij de groeten heeft overgebracht aan vrouw en kinderen van Reb Mattes eindigt hij zijn brief als volgt:

ווען איך איה"ש
ווידר לחיים ולשלום נאך הוללאנד קומי ברענגי איהר לימיטכעס מיט
וויא הוט זיא דען ליהבער זיהס אודר זויער?
ליבער ר' מת"ת שת' איך האבי אן מיין ליבע מערלה שת' איין פֿעסכע
לימיטיעס גשיקט
וואו פון זיא למעט [?] הרמה ווירט מיטטיילן, ווינשי מיט גזונדהייט
צו גברויכן,

Als ik met Gods wil
weer levend en wel naar Holland kom, breng ik limmetjes voor u mee.
Hoe heeft u ze liever, zoet of zuur?
Lieve Reb Mattes moge u leven, ik heb aan mijn lieve Merla moge zij leven een vaatje limmetjes gestuurd
waarvan zij u wat zal geven, wens dat u ze in gezondheid zult gebruiken.

En zo eindigt ook deze brief met limmetjes, die helaas nooit in Den Haag zijn angekommen. Zijn ze opgegeten door een Engelse kaper, of zouden ze nog steeds in de archieven van de Britse admiraliteit staan?

■